

Isaac Deutscher

Till slut talar Stalin

1950

Källa: *The Reporter*, 12 september 1950.

Moskvaborna måste ha gnuggat sig i ögonen av förvåning några dagar före Koreakriget, när Stalin mitt under all den ökande internationella spänningen bjöd dem på en mycket lång och invecklad essä om språkvetenskapens teori.¹ Essän upptog flera sidor i *Pravda* och andra sovjetiska tidningar. Den togs emot som en uppenbarelse, som alla uttalanden av Stalin brukar tas emot, och blev föremål för ändlösa kommentarer. Under flera dagar överskuggade språkvetenskapen politik och strategi. Striderna i Korea föreföll obetydliga jämfört med frågan om språket tillhör samhällets ”grundval” eller ”överbyggnad”, och vilka för- och nackdelar det finns med jämförande filologi och med teorierna hos den framlidne professor N.J. Marr, som fram till nyligen var den ledande gestalten inom sovjetisk lingvistik.

Stalin följde snart upp sin essä med en serie brev om samma ämne. Senare, medan allmänheten i väst med oro följde Maliks återkomst till säkerhetsrådet, skrämdes den sovjetiska allmänheten återigen av att deras premiärminister drog fram professor Marr. I en ny serie brev diskuterade Kremls superlingvist dialekt, slang och språk, utsikterna för ett socialistiskt världsspråk och dövstummas tankeprocesser (eftersom ord är tankens ”klädnad”, kan då dövstamma, som inte kan några ord, verkligen tänka?)

”Vad vill han komma fram till?” måste *Pravdas* läsare ha undrat. Sedan krigsslutet hade Stalin varit ännu mindre kommunikativ än vanligt. Under mer än fyra år (och vilka år!) hade han inte en enda gång talat till det sovjetiska folket. I mer än elva år hade han inte talat vid någon partikongress; ingen hade sammankallats. Endast när han tillät en utlänning att intervjua honom för publicering, fick den sovjetiska allmänheten på omvägar då och då ta del av hans åsikter. Stalin har hållit sig borta från den intensiva ideologiska kampanj som den sovjetiska intelligentsian har utsatts för under de senaste åren. Han har inte deltagit i den berömda kontroversen om Lysenkos biologiska teori², trots att denna har haft praktiska konsekvenser för jordbrukspolitiken, inte heller i någon av de litterära ”debatterna” eller i fördömandet av ”dekadenta kosmopoliter”. Varför har då sfinxen nu brutit sin tystnad, och varför har han valt att tala om språkvetenskap, av alla ämnen?

De enda språk Stalin kan är sitt modersmål georgiska och ryska, och hans kunskaper i ryska har fram till denna dag förblivit ganska bristfälliga. ”Jag är inte språkforskare”, säger han själv. Men sedan fortsätter han självsäkert med att förstöra och förlöjliga en språkvetenskaplig teori som, rätt eller fel, hade erkänts som den sovjetiska vetenskapens sista ord i över ett kvarts sekel. ”Vad beträffar marxismen i språkvetenskapen, liksom i andra samhällsvetenskaper, så är jag direkt engagerad i denna sak”, förklarar han. På samma sätt satt medeltida teologer och dömde över astronomer och astronomiska system, även om de inte själva var astronomer; det räckte med att de var inspirerade av den Helige ande.

Stalins argumentation mot Marrs lärjungar tycks vara utformat för att ge den sovjetiska intelligentsian ett vagt intryck av att han, Stalin, har motsatt sig den monolitiska ortodoxi som Zjdanov infört inom sovjetisk litteratur och vetenskap, att han kanske är för en uppmjukning av den hårda ideologiska disciplin som hans framlidne löjtnant påtvingade akademiker och författare. För vad han nu angriper är inte bara ”Marr-skolans” teorier utan framför allt denna skolas monopol inom den sovjetiska språkvetenskapen:

¹ J. V. Stalin: [Marxismen och språkvetenskapens frågor](#)

² Se (svenska Wikipedia): [Trofim Lysenko](#).

... i de språkvetenskapliga organen ... har härskat en regim [säger Stalin], som icke anstår vare sig vetenskapen eller vetenskapsmännen. Den minsta kritik mot tillståndet i den sovjetiska språkvetenskapen, även de blygsammaste försök att kritisera den så kallade ”nya läran” i språkvetenskapen, bekämpades och slogs ned .... På grund av kritisk inställning till arvet efter N. J. Marr, på grund av det ringaste ogillande av N. J. Marrs lära avsattes värdefulla vetenskapsmän och språkforskare från sina poster eller förflyttades till lägre poster. Språkforskarna befordrades inte till ansvarsfulla poster efter meriter utan på grund av att de utan reservation erkände N. J. Marrs lära.

”Det är allmänt erkänt”, avslutade Stalin, ”att utan åsiktskamp, utan frihet till kritik kan ingen vetenskap utvecklas och frodas. Men denna allmänt erkända regel ignorerades” av en ”inkapslad grupp av ofelbara ledare”. Det klimat av intellektuellt förtryck som skapades påminde Stalin om Aleksej Araktjejevs regim, tsar Alexander I:s ”onda geni”, den hårdföre disciplinären och hänsynslöse organisatören av militära kolonier, vars metoder till slut provocerade fram det berömda decembristupproret 1825.

Stalins beskrivning av ”läget inom språkvetenskapen” kan naturligtvis tillämpas på den sovjetiska intellektuella verksamhetens alla andra områden. Har inte den ”minsta kritik” mot Lysenko ”förföljts och undertryckts”? Har inte ”värdefulla forskare” avskedats eller degraderats för att de kritiserat den nya läran inom biologin? Har några ”meningsskiljaktigheter” tillåtits inom samhällsvetenskaperna, litteraturen eller konsten? Sådana frågor måste dyka upp hos många sovjetiska intellektuella, som i sitt sinne lätt kan byta ut Araktjejev mot Zjdanov.

Är en liberalisering av det intellektuella livet på gång? Och kommer, om så är fallet, Marrs lärjungar att våga försvara sig mot Stalins attack? Så långt kan knappast ”kritikens frihet” drivas. Ändå har Stalin använt den språkliga kontroversen, inte utan viss skicklighet, för att göra något som liknar en försonande gest mot intelligentsian. Han har gått så långt som att säga att det även i Marrs felaktiga teorier finns element som är värda att studera, och därmed gett ett exempel på sällsynt urskiljningsförmåga och ”öppet sinne” i ett land där saker och ting vanligtvis antingen fördöms eller hyllas i parti och minut.

På sitt karakteristiskt tvetydiga sätt intar Stalin en position som skiljedomare mellan partiets experter på ortodoxi och intelligentsian. Helt avsiktligt underblåser han uppfattningen att han, Stalin, är mer liberal än sin omgivning, en uppfattning som är mycket lik den gamla ryska maximen att ”tsaren är god, bara hans rådgivare är dåliga”.

Denna märkliga öppning, denna halvhjärtade försoningsgest, dikteras utan tvekan av ett viktigt politiskt övervägande. Politbyrån har inte råd att möta farorna med en internationell konflikt med en skrämdd och förbittrad intelligentsia i ryggen; och Zjdanovs regim måste ha skapat en mycket rädsla och förbittring. Stalin är tillräckligt slug för att inse detta och för att försöka täppa till sprickorna på hemmafronten. Samtidigt är det karakteristiskt för hans mentalitet och stelheten i hans system att han, även för att antyda ett mått av inhemsk eftergivenhet, har varit tvungen att peka ut någon grupp för att angripa den. ”Politiken i öst”, sade Disraeli en gång, ”kan definieras med ett ord – förställning”.

I samband med denna bisarra kontrovers har Stalin, nästan i förbigående, också tagit upp en annan politisk fråga – ”statens bortdöende”. Marxister anser att ett socialistiskt samhälle, fritt från klassmotsättningar och ojämlikhet, inte bör behöva något politiskt eller socialt tvång. Staten, som är instrumentet för detta tvång, bör gradvis ”dö bort”, och endast regeringens icke-tvångsmässiga funktioner överleva. Detta är, om man så vill, den marxistiska modifieringen av den gamla liberala maximen: ”Ju mindre regering, desto bättre”. Av detta följer att närhelst det till synes abstrakta problemet med statens bortdöende tilldrar sig rysk uppmärksamhet, står en högst praktisk fråga på spel – hur mycket statligt tvång som ska tillämpas på hemmaplan.

Under hela 1930-talet var Stalin tvungen att rättfärdiga uppbyggnaden av en förtryckande totalitär stat i marxistiska termer – det vill säga i termer av en teori som hävdade att en socialistisk regim, när den väl har konsoliderats, skulle behöva mindre politiskt tvång än i någon kapitalistisk demokrati. Stalin förklarade då att denna teori, som var korrekt i allmänhet, inte kunde tillämpas på en isolerad socialistisk stat. Det kommunistiska Ryssland, som konfronterades med hela den kapitalistiska världens fiendlighet, måste ha mer regering, fler väpnade styrkor, mer poliser, fler fängelser. Bolsjevismens dramatiska omvandling från ett frihetligt till ett totalitärt parti sammanfattades i Stalins kompromisslösa avvisande av statens bortdöende, ett avvisande som motiverades med ständiga hänvisningar till Rysslands isolering.

Sedan det senaste kriget, och särskilt sedan de kinesiska kommunisternas seger, har denna hänvisning till isolering blivit överspelad. Mer än femhundra miljoner människor har anslutit sig till sovjetblocket. Det gamla stalinistiska argumentet har visat sig vara tveeggat. De som har tagit det för givet kanske undrar om det inte är dags för staten att gradvis minskas, för att inte säga tyna bort – om det med andra ord inte borde finnas mindre statligt tvång nu och mer inhemsk frihet. Detta är den utmaning som Tito, uppriktigt eller inte, nu ställer Stalin inför med, när han förkunnar en uppluckring av den totalitära kontrollen i Jugoslavien. Mellan raderna i Maos tal kan man också ana något större entusiasm för statens bortdöende än vad som finns i Kreml, även om Mao troget upprepar de flesta av Stalins formler. Sist men inte minst kan föråldrade teorier och dogmer från perioden med ”socialism i ett land” inte ha passerat helt obemärkt även i Ryssland. Det är troligt att en reaktion mot dessa teorier och dogmer långsamt håller på att utvecklas i den unga sovjetiska intelligentsians medvetande.

Det är med tanke på sådana pinsamma ideologiska underströmmar som Stalin nu kortfattat har omformulerat sin inställning. För första gången har han erkänt, men bara underförstått, att perioden med ”socialism i ett land” är över. Han talar nu om ”socialism i flera länder”, men han gör det bara för att bevisa att ju mer saker och ting har förändrats, desto mer är de desamma. Staten kan ännu inte börja vittra bort – inte förrän socialismen har segrat i *de flesta* länder. Och först när ett klasslöst samhälle har etablerats inte bara i de flesta länder utan över hela jorden kan ett världsspråk, som kommer att vara ”varken franska, engelska eller ryska”, ersätta de befintliga nationella språken. Men under tiden, länge leve diktaturens mäktiga tvångsmaskineri!

För att komma från Stalin kan detta knappast betraktas som en uppseendeväckande slutsats, men det är betydelsefullt att han uttalade den just nu. Eftersom detta hittills har varit hans enda offentliga svar på president Trumans utmaning, kommer det sovjetiska folket att söka ledtrådar till Stalins tänkta agerande i hans svårtydda ord. De som inte sysslar med språkvetenskap kommer i första hand granska den nya distinktion han har gjort mellan socialism ”i ett land”, ”i flera länder”, ”i de flesta länder” och ”över hela världen”. De kommer att fundera över hur långa intervall mellan de olika stadierna som ledaren kan ha i åtanke. Det är ganska många år sedan Stalin senast talade om världsrevolutionen, och att han just nu tar upp detta tema kan ha en viss betydelse. Det kan vara hans underförstådda mothugg till dem som han anser hota Ryssland med krig.

Å andra sidan har han tagit upp detta tema på ett så vardagligt och akademiskt sätt, i ett sammanhang så fjärran från alla dagens stora frågor, att det han har sagt inte förpliktar honom till någonting. Tvärtom tyder sammanhanget i hans argument på att ”socialismen i flera länder” (men ännu inte i de flesta), liksom socialismen i ett land, enligt hans uppfattning kommer att sträcka sig över en hel historisk period. Under denna period, vars längd inte kan förutses, kommer större delen av världen sannolikt förbli under kapitalistisk herravälde. Därför kan man inte förvänta sig någon betydande liberalisering av inrikespolitiken, trots Stalins egna vädjanden om yttrandefrihet för intelligentsian. Marginalen för denna frihet

måste förbli snäv så länge ”socialismen”, även om den inte längre är isolerad i ett enda land, är begränsad till en tredjedel av världen.